

мовою документів. — К., 1990. — С. 31; 399—400; 450; 508-510. 6. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО), Ф. Р — 335, оп — 2, спр. — 19, арк. 37-39. За підрахунками автора. 7. Там само, Ф.П. — 132, оп. 1, спр. 55, арк. 12—14. Там само, Ф.П. — 41, оп. 1, спр. 52, арк. 59-61; 112—115. Там само, Ф.П. — 127, оп. 1а, спр. 122, арк. 42—43; 73—76. 10. Там само, Ф.П. — 135, оп. 1, спр. 256, арк. 25. 11. Там само, Ф.П. — 433, оп. 1, спр. 32, арк. 75. 12. Там само, Ф.П. — 42, оп. 1, спр. 59, арк. 202; 206—207; 277—278. 13. Там само, Ф.П. — 127, оп. 1, спр. 402, арк. 3. 14. Там само, Ф.П. — 135, оп. 1, спр. 265, арк. 43, 53, 39. 15. Там само, Ф.П. — 45, оп. 1, спр. 122, арк. 1-5; 46—47. 16. Там само, Ф.П. — 358, оп. 1, спр. 79, арк. 16—18. 17. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — К., 1993. — С. 292. 18. Остафійчук В.Ф. Історія України. Сучасне бачення. Навч. посібник. — К. 2002. — С. 220—221. 19. Савельєв В., Хорошун Б. Голодомор 1932—1933 рр. в Україні і його відображення в науковій і громадській думці Заходу // Політика і час. — 1993. — № 8. — С. 63—67. 20. Ямковий І. Геноцид. — Житомир, 1999. — С. 70.

Т.В. Оніпко

Полтавський університет
споживчої кооперації України

СПОЖИВЧА КООПЕРАЦІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГОЛОДОМОРУ 1932—1933 рр.

© Оніпко Т.В., 2003

Розглянуто діяльність системи споживчої кооперації України в умовах суцільної колективізації та голодомору 1932—1933 рр. Розширення державної інтервенції у сільське господарство болісно вдарило по споживчих товариствах та спілках. Та навіть в умовах репресій, маючи мізерні запаси продовольства, споживча кооперація підтримувала найнезахищеніші верстви населення, рятуючи їх від вимирання.

Парадоксально, але Україна — найбільший сільськогосподарський виробник у колишньому СРСР, наприкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. була на грані фізичного знищення. Жодна аграрна реформа в світі не мала такої величезної кількості жертв. Сьогодні, коли виповнюється 70-ті роковини небувалої національної трагедії — штучно організованого голодомору 1932—1933 рр., наша увага звернена на з'ясування місця та значення споживчої кооперації України в контексті цих жахливих подій. В основу статті були покладені маловідомі архівні дані щодо “чистки” кооперації та її добродійної діяльності наприкінці 20-х — 30-ті рр. ХХ ст.

Враховуючи, що Україна вважалась найбільшим виробником зерна, колективізація тут була поставлена під особливий контроль. Держава поверталася до формування хлібного фонду методом позаекономічного примусу. Оскільки метою споживчої кооперації є насамперед забезпечення населення товарами, зрозуміло, як було їй важко діяти в умовах згортання нової економічної політики, колективізації і голодомору.

Оскільки заготівля зерна була ключовим моментом, держава використовувала споживчу кооперацію як інструмент для здійснення своєї антинародної політики на селі.

Виживати в цих складних умовах споживчим товариствам було дуже важко. Насильницька хлібозаготівельна компанія, яка проводилася адміністративно-репресивними методами, мала підкорити собі і систему кооперації. Оскільки у 1929 р. запровадили обов'язкові планові показники з хлібоздачі з розкладкою кожному селу і кожному господарству, поле діяльності споживчої кооперації автоматично звузилось. Саму ж систему споживчої кооперації очікувала участь сліпого виконавця державних замовлень. Споживчій кооперації надсилали з вищих органів завдання щодо проведення державних планових і позапланових заготівель сільськогосподарської продукції. Так, у 1928—1929 рр. організації споживчої кооперації України, виконуючи державне завдання, заготовили 708,9 тис. тонн хлібопродуктів [7, с. 66].

Споживча кооперація була змушена під тиском з вищих органів виключати тих, хто не здав хліба, з торговельного обслуговування взагалі. Цей метод почали використовувати з 1927—1928 рр. У 1928 р. Полтавська райспоживспілка зняла з товарообслуговування 4 споживчі товариства. У 1929 р. нею було знято з повного товарообслуговування 21 товариство, а з часткового — 24. Коли ж селяни почали здавати хліб споживчим товариствам, їх обслуговування поновлювалось. Окремих заможних селян викликали до контор споживчих товариств і роз'яснювалися доцільність та необхідність здачі лишків хліба, проводили показові збори здавачів хліба тощо. Якщо споживчі товариства здійснювали цю роботу незадовільно, то у райспоживспілці знімали їх з товарообслуговування. Крім цього, споживчі товариства попереджували, їм скорочували кредити та аванси. Так, у 1928 р. Полтавською райспоживспілкою було знято з повного чи часткового товарообслуговування 2473 особи, у тому числі 1470 пайовиків. У 1929 р. з повного товарообслуговування зняли вже 5502 пайовики [6, с. 54—55].

Під час голодомору 1932—1933 рр. система споживчої кооперації України потрапила в ще скрутніші умови. Річ у тому, що 7 серпня 1932 р. вийшла постанова ВЦВК та РНК СРСР “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та про зміцнення громадської (соціалістичної) власності”. Відповідно до цієї постанови до осіб, дії яких спричиняли втрати соціалістичної власності, застосовувалася вища міра покарання — розстріл, з конфіскацією усього майна. Навіть підбирання зернин, втрачених у полі під час жнив, вважалось тяжким злочином. З іншого боку в 1932 р. урожай зерна в Україні становив 14,6 млн. тонн, що значно менше від попереднього 1931 р. Державний план здачі мав дорівнювати 6,6 млн. тонн, що становило 45,2 % всього урожаю. Із величезними труднощами загопи робітників та партійних активістів зібрали на селі 4,7 млн. тонн зерна. Після примусової здачі зерна сільське населення України залишилося з 83 кг зерна на душу населення аж до наступного врожаю [3, с. 42].

Звичайно, в таких умовах ніяких власних заготівельних операцій споживча кооперація розгорнути не могла. Забирати в людей останнє кооперація не могла, а людям здавати було нічого. Тобто загальна ситуація в країні — відсутність коштів і необхідних товарів — негативно позначилися на її діяльності. Не раз споживчі товариства звинувачували у зриві хлібозаготівель, зменшенні товарності селянських господарств, а також у тому, що вони витрачали хліб не за призначенням. Система постійно зазнавала критики від вищих органів за несвоєчасне постачання товарів або ж за неправильний їх розподіл. Їй було заборонено підтримувати селян. Споживчу кооперацію навіть позбавили можливості забезпечувати

товарами першої необхідності сільських вчителів. Часто споживчі спілки критикували необ'єктивно. Звичайно, були випадки, коли споживчі товариства очолювали нечесні люди, які обслуговували насамперед себе і своїх близьких. Однак більшість кооператорів залишалась відданою обраній справі. Були випадки, коли навіть після зняття з товарообслуговування, керівники кооперації продовжували видавати товари пайовикам.

Сьогодні ми маємо відмітити, що в період суцільної колективізації та голодомору (1929—1933 рр.) кооперативні організації України внесли вагомий внесок у вирішення продовольчих труднощів, рятуючи людей від вимирання. У той час, коли радянська влада боролась із власним народом, заносила села “на чорну дошку”, кооператори республіки намагалися допомагати народу, налагоджували безкоштовне харчування колгоспників у полі, голодуючих селян, особливо дітей. Навіть маючи мізерні запаси, споживча кооперація підтримувала найнезахищеніші верстви населення, зокрема сільських учителів, студентство, хворих, немічних, сиріт, виділяючи їм борошно, крупи, олію, одяг, взуття тощо. Мережа кооперативних їдалень у містах допомагала врятувати життя багатьом представникам української інтелігенції.

Парадоксально, але саме тих керівників кооперації, які намагалися рятувати людей від голоду, як правило, чекали репресивні заходи. Будь-яке заперечення відразу ж розцінювалося як політичний виступ проти існуючого ладу. Ставилось завданням перевірити і виключити всі іноземні і ворожі елементи з кооперативного апарату. Хоча катастрофічно не вистачало кваліфікованих кадрів, репресії проти працівників кооперації продовжувались із новою силою. Найдосвідченіші керівники кооперації були депортовані, заарештовані, страчені. Людей судили і виносили вирок без елементарного дотримання судової процедури.

У 1929 р. відбулась “чистка” кооперативних кадрів під гаслом боротьби з ворогом у господарських органах. 20 відсотків працівників системи споживчої кооперації в межах колишнього СРСР були звільнені з роботи [8, с. 14]. Списки звільнених з роботи в кооперації постійно публікували в пресі. При цьому колишні кооператори не мали права подальшої роботи в кооперативному апараті.

“Червоногвардійська атака” на кооперацію у цей час прокотилася в Донбасі. Сюди прибула група інструкторів з центру, яка разом з місцевими більшовиками намагалися скомпрометувати кооперативних лідерів, спихнути на них всі недоліки в роботі кооперативних організацій. У статистичній довідці про результати перевірки сільського кооперативного апарату Луганської округи від 15 лютого 1929 р. говорилось, що перевірено 34 сільськогосподарські товариства і 54 єдині споживчі товариства. Терміново вимагали звільнити з роботи 18 голів правлінь, 42 члени правлінь, 10 голів ревізійних комісій, 27 членів ревізійних комісій, 9 голів контрольних рад, 77 членів контрольних рад, 4 прикажчики, 12 рахівників та 1 помічника рахівника. Всього 200 осіб підлягали звільненню з роботи. Причини цієї вимоги сформульовано так: ворожі елементи, зловживання, саботаж, розтрачання, куркульський ухил, нездача хлібних лишків, антирадянські елементи, бандитизм тощо. Крім того, у Луганській райспілці були звільнені з роботи ще до перевірки 114 осіб, а у Луганській кредитній спілці — 18 осіб [2, с. 15—16].

Новий натиск на кооперативний апарат розпочався зразу ж після ХУІ з'їзду РКП(б) (червень 1930 р.). Гоніння та репресії на цей раз торкнулися вже десятків тисяч організаторів кооперативного руху. Кооперація називалася притулком “ворожих елементів”. 1930 р. відбувся

процес над “шкідниками” в споживчій та сільськогосподарській кооперації. Вони становили 40 відсотків усіх спеціалістів сільського господарства. Цього ж року органи ДПУ України поклали край “шкідництву” в організації “Коопптах”. Керівники організації були названі “буржуазною інтелігенцією”, “залишками експлуататорських класів” [5, с. 104].

У 1930 р. засудили деяких теоретиків кооперативного руху. Серед звинувачених були професори А.К. Філіповський, І.П. Коротков, В.К. Подольський, В.О. Онуфрієв, К.С. Кононенко. Всі вони відстоювали економічну самостійність кооперації.

1931 р. були засуджені і репресовані десятки робітників сільськогосподарської та споживчої кооперації в справі “Українського націоналістичного центру” (УНЦ). Цього ж року розпочалися арешти у зв’язку зі справою “Трудової селянської партії”. Звинувачувались вчені-аграрії та вчені-економісти, які немало зробили для розвитку кооперативних ідей, але не погоджувалися із заходами щодо суцільної та прискореної колективізації. Серед них Резніков, Воронін, Кононенко, Соловейчик, Ємалакі, Центилович, Онуфрієв, Сябро, Батиренко, Подольський, Мацкевич, Дібольд, Філіповський, Дедуленко, Доленко. Останні два були розстріляні [4, с. 239—240].

Репресії поширилися і на периферію. Так, зокрема Харківський обласний суд у грудні 1932 р. виніс вирок у кримінальній справі про позбавлення волі керівників Кобеляцького району Полтавщини за невиконання хлібозаготівель. Суд визнав винними 7 осіб. Серед них і С.В. Лук’янова — Голову правління райспоживспілки. Її звинуватили в тому, що керована ним кооперація витрачала хліб не за призначенням. С.В. Лук’янова засудили на 2 роки (умовно), встановили іспитовий термін до 5 років, заборонивши йому 3 роки обіймати відповідальні посади та працювати на кооперативній роботі [1, с. 67].

Протягом 1929—1933 рр. тоталітарний режим у буквальному розумінні знищив цілий прошарок професійних кооператорів. Лише у 1933 р. з апарату споживчої кооперації України “вичистили” понад 6 тис. осіб [5, с. 151]. Серед спеціалістів багатьох спілок не залишалося старих кадрів, тих, хто працював на кооперативній роботі понад 3 роки. Приводом до репресій серед кооператорів були і виробничі недоліки, і належність до національних меншин (німці, поляки), і розправа з прихильниками українізації тощо. “Ворогів народу” було викрито у всіх споживспілках — від Вукоопспілки до сільського товариства.

Отже, під час суцільної колективізації та голодомору (1929—1933 рр.) кооперативні організації України, навіть зазнаючи репресій і терору, зробили немало для вирішення продовольчих труднощів. У той час, коли радянська влада боролася із власним народом, заносила села “на чорну дошку”, споживчі товариства республіки в переважній своїй більшості продовжували проявляти добротність і милосердя, діючи в інтересах пайовиків, всього українського народу.

1. Аліман М., Оніко Т. Доброчинна діяльність кооперативних організацій // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. Зб. статей. Том II. За заг. ред. проф. С. Гелея. — Львів, 2001. — 224 с. 2. Державний архів Луганської області. — Ф. Р-34. — Оп. 1. — Спр. 992. — Арк. 15—16. 3. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. — К., 1996. — 224 с. 4. Історія споживчої кооперації України (Авт. кол.: М.В. Аліман, С.Г. Бабенко, С.Д. Гелей та ін.). — Львів,

1996. — 383 с. 5. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-1930-х років: соціальний портрет та історична доля. — К., 1992. — 176 с. 6. Колективізація і голод на Україні 1929—1933 рр. Упоряд. : Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна; Відп. ред. С.В. Кульчицький. — К., 1992. — 736 с. 7. Петренко С.М. Про деякі аспекти діяльності споживчої кооперації України в період суцільної колективізації та голоду 1932—1933 рр. // Зб. Споживча кооперація України: Іст. та соц.-екон. аспекти (С.Г. Бабенко, М.В. Аліман, В.В. Анопій та ін.). — К., 1996. — 191 с. 8. Союз потребителей. — 1930. — № 5. — С. 14.

В.Б. Петрівський

Національна академія внутрішніх справ України

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В УМОВАХ ГОЛОДУ 1932—1933 рр.: ТРАГІЧНА СТАТИСТИКА ЖЕРТВ СТАЛІНІЗМУ

© Петрівський В.Б., 2003

Трагедія, яка сталася з однією з найбагатших націй світу не вина власної нерозторопності чи халатництва — це кримінальний злочин катів.

Голодне лихоліття 33-го — не історична минувшина, а незагоєна фізична і духовна рана українського народу, яка жагучим болем пронизує пам'ять багатьох поколінь. Надто багато безіменних могил залишено з України. Відходять у небуття очевидці голоду, а відтак згасає і народна пам'ять про жахливий злочин. Треба говорити про минуле задля майбутнього: безпам'ятність породжує бездуховність, а сморід, як ракова пухлина, роз'їдає тіло й душу нації — перекреслює історію, губить традиції, руйнує соціокультурну самобутність народу. Ми, як історична нація, повинні зберегти пам'ять про українських хліборобів — безвинно уб'єнних рукотворним голодомором. Маємо зробити це не лише задля відтворення історичної правди, а насамперед для нашого прозріння, розкріпачення суспільної свідомості, приспаної упродовж існування комуністичної нірвани, зцілення сотень тисяч наших співвітчизників від страшного шоку, заподіяного масовими репресіями, покаятися в такий спосіб за довготривале замовчування злочину.

Пам'ятаймо, що злочини комуністичного режиму 1923, 1932—1933, 1946—1947 рр., з них найстрашніший голод-геноцид 1933-го р. було вчинено саме сталінською політикою реформування економічних підвалин української нації. Трагічні уроки повинні нас вчити, стати історичним чинником нації навколо її одвічних цінностей.

Загально визнаним є той факт, що цей голод був спричинений насильницькою суцільною колективізацією, горезвісними хлібозаготівлями, людиноненавистницькою політикою розкуркулення, відвертим масовим терором тоталітарного режиму проти селян України. Він був зумовлений широкомасштабними політичними, соціально-економічними експериментами ВКП(б) в Україні [3; с. 35]. Дехто з дослідників, особливо зарубіжних, вважає, що голод був викликаний боротьбою нації проти нації, яка призвела до добробутного існування російської нації [13; с. 45]. Я не заперечую антиукраїнського спрямовання голоду, але далекий від думки, що російські селяни “нажилися” з чужого лиха. Творці голодомору, а це велика армія партійної і державної номенклатури, яка була багатонаціональною за своїм складом, не обстоювали інтересів якоїсь однієї нації, а дбали